

KAPITTEL 2

Kirken som organisme og organisasjon. Ekklesiologiske og organisasjonsteoretiske perspektiver på kirken som felleskap

Stephen Sirris

VID vitenskapelige høyskole

Harald Askeland

VID vitenskapelige høyskole

Abstract: Due to the complexity of its functions, the church can be understood in various disciplines which offer different perspectives, concepts and metaphors. This chapter explores how theology and organizational sociology conceptualize the church as a collective. We aim at establishing a dialogue on the collective notion of the church as a religious organization using the concepts organism and organization as applied in the theological discipline of ecclesiology and utilizing insights from organization theory. Both hold that the church is a gathering of people coming together for religious purposes. Starting with a shared understanding of the collective, we present relevant insights from both domains. We analyze selected contributions in each tradition that enable an ongoing dialogue between them. The chapter argues that cross-disciplinary perspectives are beneficial to developing church organization.

Keywords: church, collective, ecclesiology, organism, organization, sociology

Sitering av denne artikkelen: Sirris, S. & Askeland, H. (2021). Kirken som organisme og organisasjon. Ekklesiologiske og organisasjonsteoretiske perspektiver på kirken som felleskap. I S. Sirris & H. Askeland (Red.), *Kirkelig organisering og ledelse: Et verdibasert og praksisorientert perspektiv* (Kap. 2, s. 35–57). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.129.ch2>
Lisens: CC BY-NC-ND 4.0

Introduksjon

Kirken kan forstås som et åndelig fellesskap av troende, men den kan også sees som en organisasjon. Disse ståstedene kan utelukke hverandre eller kombineres i ulike varianter. For eksempel kan Den norske kirke betraktes fra en rekke synsvinkler, avhengig av ståsted. Enkelte erfarer kirken eller menigheten som et kristent fellesskap av troende med et aktivt engasjement. For noen er kirken en arbeidsplass hvor man hever lønn for sin innsats. For andre igjen er kirken en sentral institusjon i samfunnet som bidrar til å markere høydepunkter i året og overganger i livet. Et grunnleggende spørsmål er om tro kan organiseres. Som vi skal se, er kirken en religiøs organisasjon som er grunnlagt på den kristne troen og har som formål å fremme denne. Ulike erfaringer og ståsteder retter søkelyset på forskjellige sider ved kirken og dens virksomhet. Gitt et slikt mangfold argumenterer vi i dette kapitlet for at det er nyttig å bruke flere faglige perspektiver for å forstå kirkens kompleksitet.

Kapitlet undersøker ulike forståelser av kirken som fellesskap. Derfor identifiserer vi begreper som griper dobbeltheten i religiøse fellesskap som fremtrer korporativt i samfunnet. Teologi og organisasjonssosiologi er fagdisipliner som aktivt har bearbeidet denne typen spørsmålsstillinger og begreper. Begge fagfeltene gir innspill til å forstå og belyse kirken som fellesskap eller kollektiv, og bruker sitt eget vokabular, modeller og metaforer. Kirken som kollektiv relaterer til hvilke teoretiske perspektiver og modeller som er legitime i forståelsen av kirken. I tillegg handler det om betydningen av de modeller vi anvender – og ikke minst deres styrke og svakhet for å utvide forståelsen av kirken. Vi argumenterer for at organisasjonsteori vil få en stadig sterkere aktualitet for forståelsen av kirken, særlig i endringstider. Samtidig ønsker vi å bygge noen broer mellom organisasjonsteoretiske begreper relatert til religiøse organisasjoner og ekklesiologiske forutsetninger, som i teologi faget representerer læren om kirken.

Kapitlet belyser teologiske og sosiologiske kollektivbegreper og kategorisering av religiøse organisasjoner. Formålet er å identifisere og sammenligne innsikter fra begge fagområdene. Vi polariserer dem ikke, men forutsetter at begge er nyttige. Problemstillingen vi søker å besvare, er: *Hvordan forstår ekklesiologi og organisasjonsteori kirken som fellesskap?* Vi beskriver først utvalgte ekklesiologiske perspektiver på fellesskap, særlig

begrepene *communio* (delaktig fellesskap) og *ekklesia* (kirke/forsamling). Deretter presenterer vi noen organisasjonsteoretiske bidrag til forståelsen av religiøse organisasjoner. Organisasjonsteoretiske hovedperspektiver blir presentert i kapittel 4 i denne boken, og vi prioriterer derfor her ekklesiologiske modeller. Deretter sammenstilles begge fagtradisjoner i en overordnet drøfting av hvordan fellesskapet forstås som organisme og organisasjon.

Synlige og usynlige fellesskap

En organisasjon er abstraksjon av sosiale relasjoner og handler grunnleggende om interaksjon, samhörighet, verdifellesskap og praksiser. Organisasjon kan dermed fruktbart sammenlignes med begreper om andre sosiale relasjonssett eller arrangementer. En slik presentasjon er gjort av sosiologen Willy Martinussen (1984), der begrepet *sosial organisasjon* viser til en fortetting mellom relasjonene, gjerne en slags formalisering og strukturering av dem. Oftest følger en standardisering av aktuelle handlingsrepertoar i form av organisatorisk rollefordeling og rolleatferd. Så langt er mye observerbart. Men videre skjer det, ifølge Martinussen, en sterkere formålsorientering idet organisasjonen utvikler normer og verdier. Også andre organisasjonsforskere har understreket at organisasjoners kompleksitet gjør at alle sider ikke er direkte synlige. Den svenske organisasjonsforskeren Nils Brunsson (1991, s. 14) skriver:

Vi snakker om organisasjoner av ulike slag som om det var saker og ting man kan ta på. Som om det var organismer eller maskiner eller hus eller noe slikt. Men den ubehagelige sannheten er at ingen har noensinne sett en organisasjon. Det gjør at studiet av organisasjoner blir både vanskeligere og mer interessant. For at det skal bli noen organisasjoner å snakke om, så må vi konstruere dem selv. Det er de bildene av organisasjoner som vi har i hodene våre, vi diskuterer når vi drøfter organisasjoner.

Som Brunsson poengterer, er organisasjoner ikke fullt ut objektive eller sansbare størrelser. Mange organisasjoner vil kunne beskrive seg som verdibaserte. De fremmer immaterielle verdier og bygger relasjoner og fellesskap av immanent og, i tilfellet religiøse organisasjoner, transcendent

karakter. I dette perspektivet ligner organisasjonsbegrepet på kirkebegrepet. Prinsipielt forstår mange kirken som et fellesskap ut over det man kan definere rent sosiologisk. Den fremstår likevel som en organisatorisk størrelse med ledelse, ansatte, arbeidsområder og tiltak. Til spørsmålet om hvilke kategorier som bidrar til å identifisere kirken som en organisasjon, avhenger svaret av fagtradisjon. Det kan også spørres om Den norske kirke er én eller mange organisasjoner.

Innenfor ekklesiologien har teologen Harald Hegstad (2009) påpekt det utfordrende ved å hevde at kirken er usynlig framfor synlig. Prinsipielt har ingen fullstendig kunnskap om hvor og hvem kirken er. I siste instans er dette unntatt empirisk observasjon og verifisering. Hegstad (2009) argumenterer for at kirken forstår seg som en organisme skapt av Gud ved Den hellige Ånd gjennom Ordet, samtidig som kirken som er organisasjon en sosialt gripbar størrelse som former sin historie i en kontinuerlig samfunnsmessig og kulturell brytningsprosess. Det handler altså om forestillinger og tro omkring disse fenomenene, og forblir et trosspørsmål. I likhet med andre sosiale organisasjoner, har kirkens oppdrag en tydelig fellesskapskarakter. Oppdraget kan forstås som en dobbel bevegelse; samling gjennom å bygge fellesskap i Jesu nærvær (Matt 18,20) og sendelse ved å utbre evangeliet (Matt 28, 18–20).

Ekklesiologiske perspektiver på fellesskap

Det er flere endringer i kirke og samfunn som innbyr til fornyet drøfting av kirkelig organisering. Norge har de siste tiårene hatt en overgang fra en luthersk enhetskultur til et sekularisert og pluralistisk samfunn. Et normativt ståsted er at kirkelig organisering må ta utgangspunkt i kirkens oppdrag. I luthersk tradisjon legger kirkens identitet og kall føringer for hensiktsmessig organisasjonsform og praksis (Hauglin & Hegstad, 2005, s. 27). I et historisk perspektiv er spørsmålet om tjenlig kirkeorganisering blitt besvart på mange ulike måter, uttrykt gjennom ulike kirkesamfunnsorganisering. Dette delkapitlet gir først en bibelsk og konfesjonell forankring til ekklesiologien. Deretter beskrives dens empiriske vending, før vi presenterer to tilnæringsmåter til ekklesiologien, henholdsvis basert på begrepene *communio* og *ekklesia*.

En hellig, allmenn kirke

Kirke og menighet er betegnelser for det kristne fellesskapet. Jesus kalte disipler til fellesskap med seg og hverandre. Evangeliet skaper tro på Kristus og bringer ham nær hvor Ordet lyder. Da konstitueres kirken, og menigheten oppstår. Uavhengig av nåværende utforming av kirkeordning, har kirkesamfunnene et felles utgangspunkt i Bibelens metaforer som beskriver det kristne kollektivet. Kirken som Kristi kropp (Rom 12 og 1 Kor 12) påpeker en identifikasjon mellom Kristus og kirken hvor de troende utgjør lemmer på legemet og har en organisk forbindelse. Kirken kalles også «Guds tempel» (2 Kor 6,14) og understreker at kirken er et fellesskap av mennesker fremfor å være en fysisk bygning. Teologen Karl Olav Sandnes (1994) påpeker at det Det nye testamentet bruker familie- og slektsterminologi for å si noe om relasjoner i det kristne fellesskapet.

I kirken har menigheten alltid utgjort den primære og viktigste konteksten for troende. Fellesskap utgjør også rammen for ledelse. I oldkirken fantes ulike mønstre og funksjoner for lederskap i menighetene, og disse var ofte parallelle til allmenne organiseringsformer i samtiden. Det er ikke mulig å lese et ensartet ledelsesmønster i menighetene ut fra Det nye testamente (Baasland, 1993; Schillebeeckx, 2014). Ledelsesformen i den nytestamentlige kirken, som bestod av en rekke ulike menigheter spredt utover et stort område, svarer til behovet for å holde sammen en relativt liten og oversiktlig sosial gruppe innenfor en kulturell kontekst som både religiøst og politisk var annerledes og til dels antagonistisk (Clarke, 2000). Menigheten ble holdt sammen av en sterk ideologi i form av tro og verdier, og ledelsesfunksjonene var konsentrert rundt forkynnelse, menighetssamling og omsorg for de fattige.

Det nye testamente gir et alternativt ordfelt til styring, kontroll og herskermakt. Kirken tok i bruk samtidens begreper for ledende roller, for eksempel *patron*, *presbyter* og *episkopos*, men gav dem etter hvert sitt særegne preg (Collins, 1990). *Diakonia*, det greske ordet for tjeneste, ble et nøkkelbegrep med et annet preg enn datidens ledelsespråk preget av asymmetri og hierarki. Lederskapet i menighetene utvikles i løpet av de første hundre år til et tydeligere mønster. Det nye testamente rommer både nådegavelister, som viser en karismatisk ledelse, og mer faste mønstre

og tjenester i en gryende organisering i og av det kristne fellesskapet (Baasland, 1993).

Ledelse og organisering følger dermed av at kirken i sitt vesen er et fellesskapsfenomen – «et fellesskap av mennesker, samlet i Jesu navn, om Ordet og sakramentene» (Hegstad, 2009, s. 10). Videre er kirken «et konkret og erfarbart fellesskap av mennesker som kvalifiseres som kirke gjennom sin relasjon til den treenige Gud» (Hegstad, 2009, s. 17). *Ekklesia*, de som er kalt, er den allmenne greske betegnelse på folkeforsamling. I Det nye testamentet henspiller begrepet på *kahal*, som er den gammeltestamentlige betegnelsen for Israel samlet for Guds ansikt (5 Mos 23,2). Begrepet kan referere til lokale fellesskap (Gal 1,2) i betydningen forsamling og menighet, og til kristne over hele jorden (Gal 1,13). Den apostoliske trosbekjennelsen beskriver kirken som «én, hellig, allmenn og apostolisk». Confessio Augustanas artikkel 7 lyder: «Men kirken er forsamlingen av de hellige (*congregatio sanctorum*), der evangeliet blir lært rent og sakramentene forvaltet rett.» Martin Luther skriver i De schmalkaldiske artikler: «For hva kirken er, det vet, Gud skje takk, et barn på sju år, nemlig de hellige troende og ‘de sauene som hører sin hyrdes røst’» (Joh 10,3).

Ekklesiologiens empiriske vending

Gitt Bibelens og bekjennelsenes rike metaforer og kirkens kontinuerlige refleksjon om hva og hvem kirken er, argumenterer teologene Marit Halvorsen Hougsnæs (2004) og Harald Hegstad (2009) for at det kun finnes én kirke, men med synlige og usynlige dimensjoner. Posisjonen peker i retning en empirisk informert teologi, som ikke retter oppmerksomhet hva kirken burde være, men hva den faktisk er: den konkrete og erfarbare kirke. Dette antyder en empirisk vending også i teologien. I Norge har ekklesiologiske studier hatt tre hovednedslagsfelt, ifølge teologen Ulla Schmidt (2020). Disse er studier av lokalmenigheter, kirke-stat-relasjoner, og endring og reformer. Schmidt understreker at disse hovedtypene empiriske studier fanger opp kirken som sosial virkelighet på tre måter: interaksjon (mellom aktører og nivåer i kirkeorganisasjonen); institusjon (selvsagte og stabile strukturer med egenverdi); organisasjon (vektlegging av styring og sosiale systemer).

Den amerikanske teologen Don Browning (1995) har utviklet en praksis-teori-praksis-modell som poengterer vekselvirkninger mellom praksis og teori i teologien. Modellen står i motsetning til en deduktiv teologi, som ensidig informerer praksis. Inspirert av Browning inndeler Hegstad (2009, s. 11) ekklesiologien i fire faser. Fasene utelukker ikke hverandre, men gir ulike innfallsvinkler til kirkeforståelse og har også metodiske implikasjoner. For det første studerer deskriptiv ekklesiologi den faktiske kirkevirkelighet gjennom bruk av særskilte fagområder. Kirken undersøkes gjennom samfunnsvitenskapelige metoder, og fortolkes teologisk. Dette er en kombinasjon av et teologisk innenfra-perspektiv og et sosiologisk utenfra-perspektiv. Et slikt ståsted fremheves av Hegstad (2009), som velger Matt 18,20 som utgangspunkt for ekklesiologien: «For hvor to eller tre er samlet i mitt navn, der er jeg midt iblant dem.» Mennesker møter hverandre, men troen innebærer også et møte med Gud. Historisk og geografisk kontekst spiller dermed en avgjørende rolle. Denne innfallsvinkelen innbyr til case-studier av kirken slik den fremtrer på en gitt tid og et gitt sted. Det leder til den andre fasen, hvor Hegstad påpeker en historisk ekklesiologi som tar for seg kirkens diakrone utviklingstrekk og uttrykksformer. Kirkehistorien viser både kontinuitet og brudd når det gjelder kirkens rolle, fremtredelsesformer og formidling. For det tredje finnes en systematisk ekklesiologi som gjelder lære og dogmatikk. Trosinnholdet og dets artikulering er noe ulik kirkesamfunnene imellom. Konfesjonell egenart kan avleses av skrifter som har bekjennelsesstatus, eller fravær av slike. For det fjerde kan kirken studeres i lys av en strategisk ekklesiologi, som gjelder veivalg, ønsket utvikling og en interesse for kirkevekst og menighetsutvikling. Her er ofte lokalmenigheten betont.

Communio – fellesskap på tvers av tid og rom

Den empiriske vendingen i teologien (jf. Browning, 1995; Hegstad, 2009) søker å forstå kirken i konteksten den befinner seg i. Posisjonen står i en viss spenning til å understreke kirkens universalitet og uforanderlighet. Denne nyorienteringen har også vært et viktig anliggende i et annet praktisk-teologisk område – økumeniske samtaler og samarbeid mellom kirkesamfunnene. Kirkenes forståelse av eget og andres særpreg har

vokst, men samtidig har også forståelsen av det som er felles blitt styrket. I refleksjonen omkring kirkens karakter av fellesskap, er det greske og det latinske begrepet for fellesskap benyttet; *koinonia* eller *communio*. I økumenikken forstås kirken som et fellesskap som strekker seg over tid og rom, gjennom historien og over hele verden. *Oikomene*, et gresk ord for hele den bebodde verden, ble i oldkirken brukt for å betegne kristenheten. Det innbefatter både lokale, regionale og nasjonale kirkefellesskap. Altså preges kirken som fellesskap både av universalitet og partikularitet.

Communio har utgangspunkt i forståelsen av Gud som treenig. Teologisk har begrepet sine røtter i det indretrinitariske fellesskap. Her forstås det som enheten mellom Gud, Sønnen og Den hellige Ånd. Kirken gjenspeiler dette og er i dynamisk utfoldelse. I Korinterbrevene brukes *koinonia* både om relasjonene i treenigheten, og om menigheter imellom (1 Kor 1,9). Men fellesskapet har også en etisk side (Apg 2). *Communio* handler grunnleggende om delaktighet (1 Kor 10,16; 1 Joh 1,3–6) og understreker hvordan individet inngår i en større sammenheng. På et overordnet plan inngår menigheter og konfesjoner i en større helhet. Ordparet *communio* og *koinonia* har også nedslag i den apostoliske trosbekjennelsen; *communio sanctorum*; de helliges samfunn. Med henvisningen til mennesker som kommer sammen i Jesu navn, betones fellesskapsaspektet i kirkeforståelsen. Kirken er et uoverskuelig fellesskap – men bærer visse organisatoriske kjennetegn og idealer som lar seg iaktta i sosiologisk forstand.

Folkekirke og trosfellesskap

Dåpen som sakrament setter den enkelte inn i en ny relasjon ikke bare til Gud, men også til andre mennesker. I dette fellesskapet deler menneskene samme vilkår i relasjonen til Gud. Dåpen er i luthersk kontekst eneste medlemskriterium i kirkens fellesskap, uavhengig om graden av deltakelse (Dietrich, 2011). Den norske kirke har i 2020 69 % av befolkningen som medlemmer, men et lite mindretall av disse deltar regelmessig i gudstjenester og oppgir å tro på Gud. Det gudstjenestefeirende fellesskapet faller vel å merke ikke alltid sammen med soknet og antallet dømte medlemmer. Hegstad (1996, s. 411) argumenterer derfor for et differensiert

kirkebegrep. Distinksjonen mellom folkekirke og trosfellesskap har vært en viktig forståelsesramme i Den norske kirke (Hegstad, 2009, s. 99). På den ene siden utgjør folkekirken rekrutteringsgrunnlaget for trosfellesskapet. På den andre siden sikrer trosfellesskapet folkekirken med kompetanse, innsats og fordypning. Denne differensieringen antyder også at kirkens vekt på fellesskap brynes mot tidens individualisering (Repstad, 2020), der færre forplikter seg i et fellesskap. Dette kalles vikarierende religion: «religion performed by an active minority but on behalf of a much larger number, who (implicitly at least) not only understand, but, quite clearly, approve of what the minority is doing» (Davie, 2007, s. 88). Kirkereformer som gudstjenestereform og trosopplæringsreform har som intensjon å styrke fellesskapet med Gud og mennesker og gjøre kristen praksis meningsfull for flere. Når folkekirkens oppslutning faller og færre døpes, utfordrer dette definisjonen av kirkefellesskapet.

Ekklesia - et stedbundet fellesskap

Som *communio*-ekkesiologien understreker, er kirken et fellesskap på tvers av tid og rom. Samtidig er kirken stedbundet og manifestert. I det følgende skisserer vi en ekkesiologi som vektlegger *ekkesia* som et geografisk begrep. Dette er ikke egentlig et nytt teologisk innsteg, men en beskrivelse av Den norske kirkes egenart som geografisk basert. Dette har vært sentralt for Den norske kirkes inndeling i sokn, bispedømmer og en nasjonal og landsdekkende norsk kirke. Inndelingen går tilbake til kristningen av landet i middelalderen. Tradisjonelt er begrepet *menighet* i Den norske kirke ganske entydig forstått territorielt. Den svenske teologen Sven Anders Thidevall (2005, s. 162) understreker at territorialmenigheten ble måten å organisere kirkelig virksomhet på. Hensikten var at gudstjenester kunne holdes av prester i kirkebygg. Menighet består av menneskene som bor innenfor menighetens geografiske område. Dette omtales kirkerettslig som sokn, og sammenfaller med menighet. I den kirkelige lovgivningen som gjaldt fram til 1996 kunne et sokn ha flere menigheter, knyttet til ett eller flere kapeller. Også disse var imidlertid geografisk avgrenset, såkalte kapelldistrikter (Hauglin & Hegstad, 2005, s. 28).

Et sokn inneholder i juridisk forstand kun én menighet. I praksis kan soknet bestå av flere menigheter teologisk og sosiologisk, eksempelvis dersom det er flere gudstjenestefellesskap i soknet. Et fellesskap trenger ikke formell juridisk status som menighet for å fungere i betydningen gudstjenestefeirende fellesskap. Denne teologiske forståelsen har bekjennelseskarakter med bakgrunn i Confessio Augustana artikkel 7: «Men kirken er forsamlingen av de hellige der evangeliet blir lært rent og sakramentene forvaltet rett.» Sett i lys av Matt 18,20 blir kirken et konkret fellesskap preget av Jesu nærvær. Gudstjenestefellesskapet og menigheten/soknet var opprinnelig sammenfallende, men sekularisering og demografi har endret graden av samsvar. Opprinnelig var sammenhengen mellom organisasjon og gudstjenestefellesskap grunnleggende, men det har skjedd en oppløsning av forholdet mellom bosted og fellesskap. Ikke alle som bor innenfor soknegrensene er medlemmer, og de som er medlemmer, går ikke nødvendigvis i sin lokale kirke. De bor på ett sted, arbeider et annet og har gjerne fritidsbolig et tredje. Mange beholder et nært forhold til kirken hvor de vokste opp. Gudstjenestefellesskapet blir ofte en løst sammensatt gruppe som samles omkring Ordet og sakramentene. Eksempelvis er Svenska kyrkans ekklesiologiske minste minimum, kriterier for en menighet i Svenska kyrkan, et gudstjenestefeirende fellesskap, en kirke, en prest og et styre eller menighetsråd (Thidevall, 2005, s. 173).

Kirke som organisasjon og nettverk

Det kan være nyttig å skjelne mellom menighet som nettverk og organisasjon, selv om det er en viss gjensidig avhengighet. Organisasjon betegner her ressurser, systemer og beslutninger, mens nettverk er løsere bånd, relasjoner og bekjentskaper. Nettverket trenger støtte fra organisasjonens langsiktighet og helhet. Studerer man utviklingen av kirken, argumenterer Thidevall (2005, s. 179) med at organisasjonen har vokst, mens gudstjenestefellesskapet har minket. Vektlegger man fellesskapet som organisasjon, blir territorialmenigheten et naturlig utgangspunkt. Hegstad viser også (2009, s. 98) at kirken framstår som en rekke fellesskap med varierende preg av fast organisering eller løsere nettverksbånd, eksempelvis ulike typer menighetsfellesskap og foreninger. Han drøfter også hva som kvalifiserer til å være menighet, og konstaterer hybride former:

Spørsmål om hva som er menighet, grupper innen menigheten og andre former for fellesskap og nettverk, lar seg i mange tilfeller likevel ikke besvare eksakt. I mange tilfeller vil forholdet mellom smågrupper, menighet, nettverk på tvers av menigheter gli over i hverandre uten at det er klart hvor det ene slutter og det andre begynner. (Hegstad, 2009, s. 54)

Individualisering og demografiske endringer gjør begrepet *nettverk* sentralt. Den engelske teologen Pete Ward tar dette opp i boken *Liquid church* (2002). Boken bygger på Baumanns klassiker *Liquid modernity* (2000), som bruker metaforen *liquid* – væske. Å flyte er en egenskap ved væsker og gasser som kan forandre form. Nettverk er uformelle, flytende og bevegelige. Ward kontrasterer to idealtyper, analytiske begreper, som han appliserer på kirken: *solid church* og *liquid church*. *Solid church* forstår kirken som en samling av mennesker på ett sted til en bestemt tid; en menighet (2002, s. 2). Det er vekt på strukturer, institusjoner, møter, systemer og bygninger. Dette tilsvarer territorialmenigheten med vekt på forsamling og gudstjenestedeltakelse. *Liquid church* utfordrer derimot tanken på ett sentrum i form av en felles samling av de troende. I stedet er det en rekke ulike tilknytningspunkter hvor relasjoner blir viktig. Ward (2002, s. 15) argumenterer for at kirken må være i dialog med kulturen og være relevant for samtidens mennesker:

To be a liquid church means that we are able to combine with water to become fluid, changeable, flexible, and so on. [...] Only by locating church within culture can we find way to develop a distinctive Christian expression within the culture.

Kirken er med andre ord ulike fellesskap av mange større fellesskap. *Liquid church* forstår dermed det kristne fellesskapet som et nettverk eller en vev. Fellesskap er i denne forståelsen lite organisert, men vokser organisk frem i relasjoner og nettverk.

Organisasjonssosiologiske perspektiver på religiøse organisasjoner

Denne andre hoveddelen av kapitlet tematiserer hvordan organisasjonsforskere har studert religiøse organisasjoner. Ifølge de britiske sivilsamfunnsforskerne Colin Rochester og Malcolm Torry er menigheter

prototypiske religiøse organisasjoner. De definerer menighet som «en gruppe mennesker som samles til gudstjeneste» og en religiøs organisasjon som «en mer eller mindre strukturert forsamling som møtes regelmessig for gudstjeneste» (Rochester & Torry, 2010, s. 115). Kristen gudstjeneste er i en luthersk kontekst en samling for å forkynne evangeliet og feire nattverd. Også organisasjonsforskerne Robert Hinings og Mia Raynard (2014) vektlegger at religiøse organisasjoner grunnleggende sett er anerkjente, stabile samlinger for religiøse hensikter og formål, kjennetegnet av den teologiske basen som gir verdier og mening i sentrum, presteskapets rolle som formidlere av religion, og frivillighet. Religiøse organisasjoner er basert på teologisk tro og samles for teologiske formål. Samtidig er slike organisasjoner plassert i en videre sosial kontekst. Kirken er dermed unik, men også lik andre organisasjoner.

Utvikling og utbredelse

Den engelske religionssosiologen James Beckford (1985) poengterer at grensene mellom det hellige og det sekulære ikke er stabile. Det kan medføre utvisking av særtrekkene ved religiøse organisasjoner. Han påpeker også at religiøse organisasjoner blir stadig mer preget av to trekk. *Byråkratisering* gjelder fordeling av arbeidsoppgaver, hierarki, regler og retningslinjer. Dette skyldes styrket administrasjon, desentralisering og økende institusjonalisering av tro og praksiser. *Profesjonalisering* er høyere utdannelsesnivå og faglig praksis. Ifølge den kanadiske organisasjonsforskeren Henry Mintzberg (1979) er det en generell utvikling fra enkle strukturer med sterke karismatiske elementer til mer komplekse strukturer i byråkratiet. I den vestlige kristenheten er religion i høy grad formalisert og rutinisert nettopp ved at religiøse organisasjoner er så sentrale.

Et annet viktig utviklingstrekk er utbredelsen av organisasjonsbegrepet. Ulike kollektiver i samfunnet forstås i økende grad som organisasjoner. Dette henger sammen med standardisering og at organisasjoner blir mer like hverandre. Utviklingen utgjør en de-kontekstualisering, hvor unike trekk er nedtonet til fordel for fellestrekk. Gamle og tradisjonelle institusjoner bruker nå maler for organisasjoner (Bromley & Meyer, 2017;

Meyer & Bromley, 2013). Den amerikanske ledelsesforsker Peter Drucker (1998, s. 2) skriver at 10 % av lederjobben er kontekstspesifikk, mens 90 % er generisk og uavhengig av sektor: «This 10 % is determined by the organization's specific mission, its specific culture, its specific history and its specific vocabulary.» Kirkeledelse har noe spesifikt ved seg, selv om mye er likt uavhengig av sektor. Dette beskriver sosiologen og teologen Jackson Carroll (1991, s. 97) som å sikre identiteten til det kristne fellesskapet i omgivelser som kontinuerlig endrer seg. Han henviser til Philip Selznicks (1957) tre grunnfunksjoner hos ledere: 1) klargjøre organisasjonens oppdrag; 2) virkeliggjøre formålet i liv og virksomhet; 3) bidra til at organisasjonen og medlemmene fastholder verdiene.

Særtrekk ved religiøse organisasjoner

Den engelske religionsforskeren Margaret Harris (1995) supplerer Beckfords (1985) særtrekk ved kirkelig organisering. I religiøse organisasjoner blir struktur og kultur mål i seg selv. Det kan hindre innovasjon og utvikling, siden det blir viktig å ivareta og hegne om innarbeidede og etablerte arbeidsmåter. Kirken har mange interessegrupper eller koalisjoner med ulike mål. Kirken tilbyr stor bredde i tjenester og skal ekspandere gjennom at nye medlemmer legges til gjennom dåp, opplæring og misjon. Universalismen legger kontinuerlig press på medlemsøkning, og medfører at kirken skal favne alle og tilby noe relevant til alle aldersgrupper. Dessuten trekker kirken veksler både på ansatte og frivillige medarbeidere i stor skala. Ofte er kirkelig virksomhet avhengig av frivillige. Det kan også være spenninger mellom ansatte og lekmedlemmer. Dette innebærer desentralisering og flernivåorganisering; nasjonalt, regionalt og lokalt. Sterkt engasjement og samling om verdier og normer viser tilknytning og identifikasjon med kirken gjennom tilslutning til trosgrunnlaget (Sirris, 2017). Dette får betydning i beslutningsprosesser, og har historisk sett forlenet presteskaper med autoritet. Det gir andre autoritetsstrukturer enn de man finner i sekulære organisasjoner.

I likhet med organisasjonsfaget, har samfunnsvitenskapelige metoder en sentral rolle i den delen av sosiologien som befatter seg med religion. Fellesskap forstås som samhandling og mellommenneskelige relasjoner.

Rutinisering og formalisering, vesentlige sider ved enhver organisasjon, er en klar fellesnevner for ekklesiologi og organisasjon, særlig vestlige kirkelige organisasjoner. Den amerikanske sosiologen Ross P. Scherer (1980, s. 15) påpeker at religiøse organisasjoner, på grunn av sin frivillighetskarakter, har en tendens til å være mer desentraliserte enn kommersielle og offentlige organisasjoner. Samtidig er de skjøre, ved at de holdes sammen mer av følelser, holdninger og forpliktelse enn av struktur og organisatorisk apparat.

Bidragene som hittil er omtalt, opererer med ulike kollektivbegreper når kirke og menighet beskrives som organisasjoner. For eksempel vil Beckfords (1985) system- og institusjonsperspektiv vektlegge et strukturelt nivå med felles organisatoriske mønstre og et sterkt verdifundament. Harris (1995) omtaler menighetene i et assosiasjonsperspektiv, der aktører inngår i lokale verdibaserte fellesskap. Scherer (1980), med sin vekt på holdninger og følelser, legger seg nær et aktørperspektiv, men ser også de lokale enhetene i rammen av en kirkelig struktur. En annen viktig dimensjon som indirekte kan leses ut av disse bidragene, er grad av rasjonalitet eller formalisering. Organisasjonssosiologien opererer ofte med skillet mellom rasjonelle og naturlige kollektiver for å fange sosiale og uformelle trekk ved formelle organisasjoner (Lysgaard, 1967; Scott, 1987, s. 22). Selv om disse dimensjonene framstår som implisitte i de nevnte arbeidene, vil de passe inn i etablerte kategoriseringer av organisasjonsteorier (Scott, 1987).

Kirken som organisme og organisasjon

Så langt har vi undersøkt ekklesiologiens og organisasjonssosiologiens forståelse av kirken som fellesskap. Videre drøfter vi først likheter og forskjeller i fagområdenes fellesskapsbegrep, og deretter forholdet mellom ekklesiologi og organisasjonsteori.

Likheter og forskjeller i fagenes fellesskapsbegreper

For å komme til rette med begge fagområder som studerer kirken som fellesskap, ønsker vi å nyansere to aspekter ved fellesskap. Distinksjonen

mellom organisasjon og organisme brukes teoretisk for å skille mellom to grunnleggende perspektiver i studiet av organisasjoner. De kan enten sees som formelle strukturer med eksplisitte mål og strukturer for oppgaveløsning, eller som naturlige organismer med interne, aktørdrevne og uformelle behov ivaretatt gjennom sosiale prosesser (Scott, 2014). I kirkelig kontekst har begrepsparet organisasjon og organisme vært anvendt om ytre strukturer på den ene siden og det indre og åndelige, eventuelt kultur, på den andre (Skjevesland, 1998). Organismebegrepet er i utgangspunktet anvendt i biologien, men er importert av organisasjonsfaget og ekklesiologien. Organisme betegner primært et tett samspill mellom mange enheter. Organisere betyr å utstyre med organer. Helhet og sammenheng er ikke forbeholdt organisme eller organisasjon alene. Alle organisasjoner er organismer i betydningen at de oppholder seg i et miljø og preges av sine omgivelser.

Organisme og organisk er positivt ladede begreper som kan representere en motpol mot det antatt mer statiske organisasjonsbegrepet. Begrepsparet fremstilles ofte som en dikotomi, altså en motsetning som utelukker et tredje alternativ. Dette ønsker vi å nyansere. Innenfor organisasjonsfaget brukes gjerne organisme for å betegne uformelle sosiale strukturer og kultur, mens organisasjon refererer til formaliserte atferdsstrukturer. Disse er ikke gjensidig utelukkende, men forutsetter snarere hverandre. Mens det sosiale miljø skaper kultur, normer og verdier gjennom relasjoner, er struktur mer knyttet til rutiner, systemer og hierarki. Kultur kan sammenlignes med muskler som får det strukturelle skelettet til å bevege seg. Samtidig trengs strukturen for å opprettholde kulturen og gi den form og retning.

Noen skjelner mellom struktur og administrasjon på den ene siden, og kjernevirksomhet på den andre siden. Denne forståelsen er utbredt hos profesjonene grunnet spesialisering innenfor et gitt fagfelt. Struktur innbefatter formelle sider som arbeidsgiveransvar, forvaltning, økonomi og rammer for virksomheten. Kjernevirksomheten er sentrale oppgaver og innhold og utøvelse av fag. Men profesjonsutøvere arbeider i organisasjoner, og det er økt vekt på å skape samsvar mellom organisasjonens og ansattes mål og verdier. Så langt ser vi at dikotomier er nyttige som analytisk utgangspunkt, men i praksis kan ikke distinksjonene skarpt

oppretholdes. Struktur og kultur, organisasjon og organisme, har et symbiotisk forhold. Symbiose henviser til fysisk tette forbindelser der den ene arten lever i eller på den andre, og innebærer synergier. Metaforer er språklige virkemidler. Et for vanntett skille hindrer utviklingen av en felles terminologi mellom de to fagområdene. Fagene har hvert sitt «språk», uttrykt gjennom konseptualisering, nye modeller og begreper, men idéinnholdet kan også være beslektet. Både ekklesiologi og organisasjonsfaget har som mål å være holistisk og evner å sammenfatte grunnleggende innsikter ved menigheten.

Rasjonelt og naturlig perspektiv

Distinksjonen mellom rasjonelle og naturlige perspektiver på organisasjoner belyser skillet mellom organisasjon og organisme (Scott, 2014). Vi kan forstå organisasjoner i et *rasjonelt perspektiv*, med vekt på formelle trekk og strukturer, der organisasjonen ses som et instrument for måloppnåelse. Suksesskriteriet blir hvorvidt organisasjonen har oppnådd planlagte mål i form av produkter eller tjenester. For å sikre at organisasjonen blir et mest mulig velfungerende redskap, tillegges ledere stor betydning. Sammenhengen mellom årsak og virkning blir viktig. Ledere skal redusere avstanden mellom ønsket tilstand, uttrykt gjennom mål, verdier og visjoner, og virkeligheten. I et rasjonelt perspektiv vektlegges gjerne strukturer, hierarki og kontroll for å gjøre organisasjonen styringsdyktig som et verktøy i lederens hender. Gitt den sterke målorienteringen, bygger organisasjonen for fremtiden og gir rom for vurderinger av nytte og konsekvenser.

Vi kan også anlegge et *naturlig perspektiv* på organisasjoner (Scott, 2014). Perspektivet er kulturelt og fortolkende med vekt på kultur og prosesser. I kulturen finnes normer, verdier og antakelser om hva som er passende og riktig. Slike forventninger harmonerer ikke alltid med nyttevurderinger. Organisasjoner forstås som situerte i en særskilt historisk kontekst, der det unike vektlegges som sterk organisasjonsidentitet. Varige, distinkte og sentrale trekk kan gjøre endringer krevende. Verdier lar seg ikke uten videre bytte ut, noe som indikerer en motstand mot endring. Et naturlig perspektiv på ledelse er styringspessimistisk: Ledere har begrenset handlingsrom og påvirkningskraft, siden organisasjonen,

gitt dens sterke kultur, kan sies å leve sitt eget liv. Dette samsvarer med en forståelse av organisasjonen som en organisme som utvikler over tid i samspill med indre prosesser og ytre omgivelser (Scott, 2014). Oppsummert er det slik at både et rasjonelt og et naturlig perspektiv kan vektlegge struktur eller aktør, slik det fremgår av tabell 1.

Tabell 1. Organisasjonsteoretiske perspektiver

	Rasjonelt	Naturlig
Struktur	System	Institusjon
Aktør	Organisasjon	Organisme

Om en sammenholder tabell 1 med tilsvarende (Tabell 2) i kapittel 4 om organisasjonsteori i denne boken, finnes flere likhetstrekk. Både ekklesiologien og organisasjonsteorien synes å operere med kollektivbegreper som dels bygger på systemperspektiv og dels på aktørperspektiv. Kirken som institusjon, både i tradisjonell katolsk og i luthersk statskirkeversjon, er et hierarkisk system kontrastert av *communio*-perspektivet eller av de frivillige organisasjonene som vokste fram og dannet grunnlag for trosfellesskapet. Med selvstendigjøringen av Den norske kirke fra staten, ser vi at denne distinksjonen igjen blir viktigere. Gjennom Den norske kirkes fristilling fra staten i ny trossamfunnslov, vil Kirkemøtet fremstå som det øverste representative organ for kirken. Slik oppstår behovet for avklaring mellom det nasjonale demokratiske organ i forhold til de lokale menighetene og deres valgte organer. Organisasjonsteoriens systemperspektiv er en kontrast til det aktørbaserte assosiasjonsperspektivet. Organisme og organisasjon forutsetter og utfyller hverandre framfor å gjensidig utelukke hverandre. Begrepene henger sammen og fremhever ulike sider ved samme fenomen. De er brukt på menneskelige fellesskap. Med dette som utgangspunkt, skal vi nå se nærmere på hvordan to fagtradisjoner belyser kirken som kollektiv med både organiske og organisatoriske trekk.

Forholdet mellom fagene

Perspektiver fra ekklesiologi og sosiologi kan gi komplementære analyser til et mer helhetlig bilde av organisasjonsforståelse. Begge fagområder har grenser, både for kompetanse, naturlig erkjennelsesområde og

erkjennelsespotensial. Å fokusere på utfordringer ved bruk av organisasjonsfag i forståelsen av kirken, synliggjør at heller ikke dette faget er nøytralt. Det er ikke likegyldig hvilke bilder, modeller eller perspektiver vi bruker for å beskrive kirken og menigheten.

Et bidrag med primær basis i sosiologi, eller nærmere bestemt organisasjonssosiologi og -teori, står også i et forhold til teologi som det faget der en tradisjonelt har analysert og drøftet kirke og menighet. Disse faglige tilnærmingene har hatt et anstrengt forhold (Askeland, 1998, s. 19f). Teologi har vært sett som normativt; organisasjonsfaget som mer deskriptivt, basert på empiriske studier. Dette forholdet har utviklet seg, blant annet ved at teologien i større grad trekker veksler på empiriske studier. Organisasjonsfaget vil også ha innslag av implisitt normativitet, der «verdirelaterte premisser» angir alternative handlingsvalg eller vurderingskriterier (Furseth & Repstad, 2003, s. 21–22). Religionssosiologene Inger Furseth og Pål Repstad fremhever at også tradisjonelt normative vitenskaper som jus og teologi har normer for vitenskapelig metode og publisering. For vår del har det ikke vært hensiktsmessig å karakterisere noen av disse fagene her, men peke på at de med hvert sitt utgangspunkt behandler sosiale kollektiver med begreper og perspektiver som kan være utfyllende eller kontrasterende.

Tilsvarende vil det være mulig å se ulik ekklesiologisk vektlegging i kollektivbegrepene. Vi har her påpekt at kirkelige aktørers organisasjonsforståelse, muligens som følge av de bildene eller metaforene som anvendes i teologiske analyser, trekker i retning av organiske begreper og organiske modeller. Oppmerksomheten rettes mot det lokale gudstjenestefeirende fellesskapet, jf. *communio*-begrepet. Organisasjonsfaglig representerer dette et naturlig syn på organisasjoner (Scott, 2014).

Samtidig har de europeiske majoritets- og statskirkene hatt en organisering, med tilhørende teologisk refleksjon, som også gjennom ekklesia-begrepet har fremmet mer strukturelt orienterte kirkeforståelser. En episkopal tradisjon vektlegger hierarkiet og lokale menigheter som grunnheter av kirken. Tilsvarende viser utviklingen i mange lutherske kirker, med etablering av synoder eller kirkekonferanser, strukturelle trekk. Sammen med en synodal struktur vil det ofte etableres nasjonale kirkelige sekretariater til å forberede saker og iverksette vedtak på vegne av synoden.

Noe forenklet vil vi hevde at det er to grunnleggende grøfter å gå i dersom organisasjonsfaget og dets begrepsbruk skal anvendes i analyse og utforming av kirkelig organisering. Den ene er å anta at kirken er blitt og kun sees som organisasjon. Da vil en ha forvekslet modellene med det de skal si noe om. Det andre er å anvende begreper fra faget upresist – det vanskeliggjør en nødvendig debatt om kirkelig organisering. En insistering på at ekklesiologiske modeller kan danne et entydig grunnlag for organisering, møter utfordringer. Etter vår vurdering gir *communio*- og ekklesia-teologien normative idealer og fordringer til kirkelig identitet. Disse er viktige ressurser og premissgrunnlag i en organiseringsdebatt. Tidligere ble det gjerne hevdet at det var et skille mellom kirkens sosiale form og den åndelige virkelighet – «et åndens samfunn» (Skjevesland, 1998). Denne distinksjonen er, som vi har sett, vanskelig å opprettholde (Hegstad, 2009; Hougsnæs, 2004). Den empiriske vendingen innenfor praktisk teologi gjør et slikt skille problematisk.

Et viktig anliggende i dette kapitlet å styrke forståelsen av kirken i et organisasjonssosiologisk perspektiv, kompatibelt og i dialog med empirisk basert ekklesiologi. Det har tidligere vært hevdet at organisasjonsteori kan gi et selvstendig bidrag til analyse av kirke og menighet i deres sosiale framtredelesform. Den amerikanske institusjonsteoretikeren, Paul DiMaggio (1998, s. 7) gir følgende begrunnelse:

because much religious activity is institutionalized and carried out through formal organizations (for example churches, religiously affiliated charities, religious presses and broadcasters), students of religion may have something to learn from the experience of their colleagues in the organizations field.

Samtidig har sosiologien og teologien ulike tilnæringsmåter til det samme forskningsområdet. Teologisk kan «kirke og menighet» og «verden og samfunnet» omtales som atskilte, motstridige størrelser. Sosiologisk forholder man seg til samfunn, kirke og menighet som del av dette. Dessuten, som en følge av det forrige, vil en teologisk kunne tale om kirken som subjekt og studere og forholde seg agerende til samfunnet fra en autonom posisjon. Sosiologien vil her nødvendigvis måtte forholde seg til både kirke og samfunn som objekter for undersøkelse.

Begrepet organisme forstås i et organisasjonsteoretisk perspektiv i retning av vekt på naturlige prosesser. Men begrepet brukes ikke uten videre slik i teologisk sammenheng, der det ofte mer peker mot den åndelige og usynlige dimensjonen ved kirken. Ofte er man seg heller ikke bevisst at begrepet er en metafor, noe som kan uttrykkes som «kirken er teologisk forstått ikke en organisasjon, men en organisme». At kirken er skapt av Gud, står ikke i motsetning til at den er en organisasjon. Når det finnes en kirkeorganisasjon, er det jo nettopp som en konsekvens av Guds initiativ i verden.

I diskusjonen kan det også være nyttig å skille mellom ulike fokus sosiologien kan anlegge i studiet av kirke, menighet og samfunn. Et generelt samfunnsperspektiv vil i kirkesosiologisk sammenheng omfatte kirkens og menighetenes omgivelser – hvordan samfunnsendringer påvirker kirke og menighet og eventuelt motsatt. Slike analyser vil kunne anvendes av kirken for å forstå sin plassering og sitt handlingsrom i et samfunn i endring. Videre kan søkelyset rettes mot kirke- og menighetsstrukturer, for eksempel ulike menighetsstudier, kirkestatistikk eller yrkesmessige rekrutteringsmønstre. Et siste felt vil kunne være analyser av teologiske konsepter på basis av kunnskapssosiologiske innsikter.

Konklusjon

Dette kapitlet har belyst hvordan ekklesiologi og organisasjonsteori forstår kirken som fellesskap. Et sentralt argument har vært at kirke og menighet kan forstås ut fra ulike faglige tilnærminger som bør settes i dialog. Både ekklesiologi og organisasjonsteori anvender fellesskapsbegreper, dels ved hjelp av metaforer, mens andre baseres på deskriptive empiriske studier. I kirkelig sammenheng er skillet mellom organisme og organisasjon interessant som møte mellom to fagområder: teologi, gjennom ekklesiologien og kirkefagene, og organisasjons- og ledelsesfaget, med sin historie og andre begreper. Begrepsparet trekker veksel både på rasjonelle og naturlige perspektiver, som gir en fruktbar spenning. De siste tiårene har praktisk teologi sett en empirisk vending. Dette kan styrke fagområdenes dialog, men vil også nødvendigvis gjøre en gjennomtenkning av hvilke implisitte forutsetninger hvert fag

og faglig perspektiv bringer med seg. Dette er et sentralt bidrag i dette kapitlet.

Kirken har benyttet seg av maler i samtiden for organisering og ledelse. Teologen Olav Skjevesland (1998, s. 18–19) omtaler forholdet mellom ekklesiologi og sosiologi som en dialog mellom «en teologisk basert kirketenkning og en sosiologisk belysning». En fortsatt utfordring er at fagområdene ikke får brukt sitt potensial i samtalen fordi det ene fagområdet blir for dominerende. Skjevesland poengterer inkarnasjonen og empiriens betydning. Før kirken er en definert sosiologisk størrelse, eksisterer den som et møte, som en oppsøkende, relasjonsskapende handling fra Gud, rettet mot det enkelte menneske i fellesskapet. Organisering bør tjene virksomhetens egenart og oppdrag. Her ligger både et normativt og et kritisk perspektiv.

Referanser

- Askeland, H. (1998). *Ledere og lederroller*. Tapir.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. John Wiley & Sons.
- Beckford, J. A. (1985). *Cult controversies. The societal response to new religious movements*. CUP Archive.
- Bromley, P. & Meyer, J. W. (2017). «They are all organizations»: The cultural roots of blurring between the nonprofit, business, and government sectors. *Administration & Society*, 49(7), 939–966. <https://doi.org/10.1177/0095399714548268>
- Browning, D. S. (1995). *A fundamental practical theology. Descriptive and strategic proposals*. Fortress Press.
- Brunsson, N. (1991). Målstyring og virksomhetsplanlegging som forvaltningspolitisk strategi. I P. Læg Reid (Red.), *Målstyring og virksomhetsplanlegging i offentlig sektor* (s. 12–29). Alma Mater.
- Baasland, E. (1993). Ledelsesstrukturer i den eldste kirke. I P. O. Gullaksen, T. Austad, E. Fougner & O. Skarsaune (Red.), *Reform og embete. Festskrift til Andreas Aarflot på 65-årsdagen den 1. juli 1993* (s. 181–198). Universitetsforlaget.
- Carroll, J. W. (1991). *As one with authority. Reflective leadership in ministry*. John Knox Press.
- Clarke, A. D. (2000). *Serve the community of the church. Christians as leaders and ministers*. William B. Eerdmans Publishing.
- Collins, J. N. (1990). *Diakonia. Re-interpreting the ancient sources*. Oxford University Press.
- Davie, G. (2007). *The sociology of religion*. Sage.

- Dietrich, S. (2011). «Jeg tror på de helliges fellesskap». Teologiske refleksjoner rundt kirken som fellesskap. I S. Dietrich, T. S. Dokka & H. Hegstad (Red.), *Kirke nå. Den norske kirke som evangelisk-luthersk kirke* (s. 51–73). Fagbokforlaget.
- DiMaggio, P. (1992). The relevance of organization theory to the study of religion. I N. J. Demerath III, P. D. Hall, T. Schmitt & R. H. Williams (Red.), *Sacred companies. Organizational aspects of religion and religious aspects of organizations* (s. 7–23). Oxford University Press.
- Drucker, P. F. (1998). Management's new paradigms. *NEXT*, 4(6), 1–25.
- Furseth, I. & Repstad, P. (2003). *Innføring i religions sosiologi*. Universitetsforlaget.
- Harris, M. (1995). The organization of religious congregations. Tackling the issues. *Nonprofit Management and Leadership*, 5(3), 261–274. <https://doi.org/10.1002/nml.4130050305>
- Hauglin, O. & Hegstad, H. (2005). *Evaluering av soknesammenslåing i indre Bergen by. Rapport*. Arbeidsfellesskapet.
- Hegstad, H. (1996). *Folkekirke og trosfellesskap. Et kirkesosiologisk og ekklesiologisk grunnproblem belyst gjennom en undersøkelse av tre norske lokalmenigheter*. Tapir.
- Hegstad, H. (2009). *Den virkelige kirke. Bidrag til ekklesiologien*. Tapir.
- Hinings, C. & Raynard, M. (2014). Organizational form, structure, and religious organizations. I P. Tracey, N. Phillips, & M. Lounsbury (Red.), *Religion and organization theory* (s. 159–186). Emerald Group.
- Hougsnæs, M. H. (2004). Kirkesyn og kirkeledelse. *Halvårsskrift for Praktisk Teologi*, 21(2), 15–24.
- Lysgaard, S. (1967). *Arbeiderkollektivet. En studie i de underordnedes sosiologi*. Universitetsforlaget.
- Martinussen, W. (1984). *Sosiologisk analyse. En innføring*. Universitetsforlaget.
- Meyer, J. W. & Bromley, P. (2013). The worldwide expansion of «organization». *Sociological Theory*, 31(4), 366–389. <https://doi.org/10.1177/0735275113513264>
- Mintzberg, H. (1979). *The structuring of organization. A synthesis of the research*. Prentice Hall.
- Repstad, P. (2020). *Religiøse trender i Norge*. Universitetsforlaget.
- Rochester, C. & Torry, M. (2010). Faith-based organizations and hybridity. A special case. I D. Billis (Red.), *Hybrid organizations and the third sector: Challenges for practice, theory and policy* (s. 114–133). Palgrave Macmillan.
- Sandnes, K. O. (1994). *A new family. Conversion and ecclesiology in the early church with cross-cultural comparisons*. Lang.
- Scherer, R. P. (1980). *American denominational organization: A sociological view*. William Carey Library.
- Schillebeeckx, E. (2014). *The collected works of Edward Schillebeeckx volume 9: The church with a human face*. Bloomsbury Publishing.

- Schmidt, U. (2020). Nordisk praktisk-teologisk ekklesiologi: Aktuelt fagfelt og aktuelle spørsmål. *Tidsskrift for Praktisk Teologi*, 1, 19–31. <https://journals.mf.no/tpt/article/view/5302>
- Scott, W. R. (1987). *Organizations. Rational, natural, and open systems*. Prentice-Hall.
- Scott, W. R. (2014). *Institutions and organizations. Ideas, interests and identity*. Sage.
- Selznick, P. (1957). *Leadership in administration: A sociological interpretation*. Row Peterson.
- Sirris, S. (2017). Å arbeide med verdier i kirken. Etisk refleksjonsveiledning og verdibevisthet i religiøse organisasjoner. *Scandinavian Journal for Leadership and Theology*, (4), 1–22.
- Skjevesland, O. (1998). *Morgendagens menighet. Ledelse og livsform*. Verbum.
- Thidevall, S. A. (2005). *Folkkyrkans tid. Församlingsinstruktionerna berättar. Forskningsrapport om församlingarnas verklighet som den återspeglas i församlingsinstruktionerna*. Ordbruket förlag.
- Ward, P. (2002). *Liquid church*. Hendricson Publishers.